

АРК

ВЕСЦІ

**БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
ПЕДАГАГІЧНАГА УНІВЕРСІТЭТА**

Серыя 1

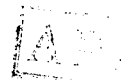

- * ПЕДАГОГІКА
- * ПСІХАЛОГІЯ
- * ФІЛАЛОГІЯ

3

2004

Весці

Беларускага дзяржаўнага педагогічнага
універсітэта імя Максіма Танка

Навукова-метадычны часопіс. Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 3 (41) 2004

Сэрыя 1.
Педагогіка. Псіхалогія.
Філалогія

Змест

Галоўны рэдактар:
П. Дз. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

Н. Г. Алоўнікава
В. А. Бондар
(нам. галоўнага рэдактара)
В. В. Бушчык
Ю. А. Быкадораў
(нам. галоўнага рэдактара)
М. С. Вайтовіч
А. М. Вітчанка
К. У. Гаўрылавец
А. А. Гіруцкі
Т. А. Грыгор'ева
Л. М. Давыдзенка
М. М. Забаўскі
В. Б. Кадацкі
Я. Л. Каламінскі
У. М. Калюноў
Л. В. Камлюк
Л. А. Кандыбовіч
П. В. Кікель
Н. І. Копысава
(адказны сакратар)
Г. А. Космач
А. М. Люты
І. А. Новік
А. У. Рагуля
В. М. Русак
А. І. Смолік
В. Дз. Старычонак
М. Т. Стэльмашук
В. Б. Таранчук
І. С. Ташлыкоў
В. М. Фамін
А. Т. Федарук
Л. Н. Ціханаў
І. І. Цыркун
Л. Б. Шнеперман
У. А. Якавенка
М. Г. Ясавееў
М. С. Яўневіч

Педагогіка

- Завадская Ж. Я.* Сістэмны падыход — метадалагічная аснова пабудовы канцэпцыі працэсу фарміравання сацыяльнай спеласці вучня 3
- Кавалевіч М. С.* Асобаснае і прафесійнае самавызначэнне: антрапалагічны падыход 7
- Жураўлёва В. І.* Тэарэтычныя асновы выхавання духоўнасці старэйшых дашкольнікаў сродкамі кінамастацтва 13
- Таўгень І. А.* Дыстанцыйнае навучанне ў сістэме бесперапыннай адкрытай адукацыі 17
- Фяськоў Я. С.* Узровень выкарыстання сеткі Інтэрнет у амерыканскіх агульнаадукацыйных сярэдніх школах 23
- Наваградскі В. Я.* Асветніцкія ідэі ў зямскім друку (на прыкладзе газеты «Могилевская земская неделя») 26
- Моўка Т. М.* Аднаўленне сістэмы павышэння кваліфікацыі педагогічных кадраў у пасляваенныя гады 32
- Старыкава А. М.* Арганізацыйна-метадычнае забеспячэнне дыхаваўчага працэсу ў пачатковай школе ў 60—80-х гг. XX ст. 34

Псіхалогія

- Мітраховіч В. А.* Псіхалагічныя асаблівасці ацэнчнай дзейнасці настаўніка ў структуры педагогічнага ўзаемадзеяння 38
- Мітраховіч В. А.* Псіхалагічныя асаблівасці адносін малодшых школьнікаў да настаўнікаў пачатковай школы 41
- Гурко Г. П.* Некаторыя аспекты прафесійнай самасвядомасці спецыялістаў дашкольнай адукацыі 44
- Аляхновіч А. Ч.* Праяўленне гендэрных адрозненняў вучняў падрыхтоўчага класа ў адносінах да настаўніка і выхавальніка розных тыпаў педагогічнага ўзаемадзеяння 46
- Краўцова М. В.* Падзеі жыццёвага шляху асобы дзіцяці ў сітуацыі страты бацькоў 48
- Казак Т. У.* Псіхалагічнае забеспячэнне дзейнасці супрацоўнікаў праваахоўных органаў у экстрэмальных умовах 52
- Казак Т. У.* Класіфікацыя непаўналетніх асуджаных у залежнасці ад сацыяльна-маральнай арыентацыі 54
- Радчыкава Н. П.* Уплыў экспертызы на базісны ўзровень у сістэме абстрактных паняццяў 59

Філалогія

Мовазнаўства

- Ляшчынская В. А.* Маўленчыя кантрасты і супрацьпастаўленні ў ідыястылі Янкі Купалы 62
- Капцюг І. У.* Намінацыі роднасці ў функцыі зваротка 66

вання асабістага маральнага вопыту, пры негатыўным уплыве адмоўнай часткі асуджаных, якія прытрымліваюцца зладзейскіх норм і традыцый.

Прыведзеная класіфікацыя турэмнай супольнасці сустракаецца практычна ва ўсіх тыпах пенітэнцыярных устаноў, прызначаных для выпраўлення як дарослых злачынцаў, так і непаўналетніх. У той жа час існуюць некаторыя

адрозненні ў «фальклоры» і рэпертуары выконваемых асуджанымі міжасобасных роляў.

SUMMARY

The author suggests in the article classification of prison community penal jurisdictions for adult and juvenile offenders. The differences in "folklore" of convicts and repertory performing of interpersonal roles are shown.

УДК159.955.3

Н. П. Радчыкава

УПЛЫЎ ЭКСПЕРТЫЗЫ НА БАЗІСНЫ ЎЗРОВЕНЬ У СІСТЭМЕ АБСТРАКТНЫХ ПАНЯЦЦЯЎ

У псіхалагічнай навуцы ўстаноўлена, што людзі называюць аб'екты ў іерархічнай сістэме паняццяў на адным узроўні абагульненасці. Р. Браўн [4] вызначыў яго як адзіны сапраўдны ўзровень, а іншыя ўзроўні атрымалі назву «выдумкі фантазіі». Э. Рош назвала гэты ўзровень базісным, вызначыла яго праз шэраг зыходных аперацыйных азначэнняў і звязала з тэорыяй прататыпаў [12—15]. У ідэі прататыпа закладзена ўнутраная структура паняцця: члены катэгорыі адрозніваюцца па сваёй тыпічнасці і найбольш тыпічныя прадстаўнікі маюць найвялікшую ступень сямейнага падабенства з іншымі членамі гэтай жа катэгорыі і найменшую — з членамі кантрастных катэгорыі. Даследаванні пацвярджаюць, што тыпічнасць з'яўляецца адной з істотных характарыстык семантычнай памяці, якая ўплывае на мноства паказчыкаў (напрыклад, час катэгарызацыі, індуктыўны вывад, эпізадычная памяць і г. д.) [11]. Ідэя базіснага ўзроўню апісвае такі ж эффект у іерархіі паняццяў. Адзін узровень абагульненасці ў такой сістэме лічыцца кагнітыўна значным: ён мае найбольшую ключавую валіднасць, з яго пачынаецца катэгарызацыя і г. д. [15].

З'ява тыпічнасці даследавана дастаткова шырока. Рэзультаты сведчаць, што эффект тыпічнасці можна знайсці не толькі ў жыццёвых, але і ў дакладна вызначаных паняццях (прамавугольнік, круг і г. д.). Устаноўлена, што прататыпічныя паняцці могуць выкарыстоўвацца ў шэрагу іншых галін, напрыклад успрымання асобы, катэгарызацыі штодзённых сітуацый і псіхіятрычных дыягназах [5—8]. Дж. Хэмптан даследаваў восем абстрактных паняццяў: *правіла, інстынкт, навука* і інш. Ён выявіў, што адны з іх маюць структуру семантычнага падабенства, а ў другіх яна адсутнічае

[10]. Даследаванняў па вызначэнні ефекту базіснага ўзроўню ў абстрактных паняццях не праводзілася.

Адсутнасць ефекту тыпічнасці ў некаторых паняццях сведчыць аб тым, што механізм, які ляжыць у яго аснове, не можа лічыцца універсальным і тлумачыць працэс катэгарызацыі. Цікавасць уяўляе праверка на праяўленне ефекту базіснага ўзроўню на абстрактных паняццях. У якасці абстрактнага абрана паняцце *навука*, паколькі яно мае дастаткова разгалінаваную структуру (навукі бываюць грамадскія, прыродазнаўчыя і г. д.; прыродазнаўчыя навукі ў сваю чаргу падзяляюцца на фізіку, хімію, біялогію і г. д.; хімія падзяляецца на арганічную і неарганічную).

Аперацыйныя азначэнні, прапанаваныя Э. Рош [15], зводзіліся да пачуццёва ўспрымальных якасцей аб'екта, што абцяжарвала іх выкарыстанне пры вывучэнні абстрактных паняццяў. Разгледзім задачу аднясення вызначанай праблемы ў распараджэнне той ці іншай галіны чалавечай дзейнасці як аперацыйнае азначэнне, якое адпавядае крытэрыю найбольш часта ўжываемага слова як індыкатара базіснага ўзроўню. Вядома, што той узровень абагульненасці, які часцей выкарыстоўваецца пры найменні аб'екта, прымаецца за базісны ўзровень. Можна дапусціць, што і найбольш часта ўжываемая назва ў задачы па вызначэнні галіны чалавечай дзейнасці, якая вывучае пэўную праблему, напрыклад «*вызначыць выйгрыш у сіле пры выкарыстанні сістэмы з трох блокаў*», будзе базісным узроўнем для дадзенага іерархічнага ланцужка.

Калі паддаспытныя будуць даваць назвы на адным узроўні абагульненасці, то пацвердзіцца існаванне ефекту базіснага ўзроўню ў іерархічнай сістэме некаторых абстрактных паняццяў.

У адваротным выпадку можна гаварыць пра абмежаванне дзейнасці механізму базіснага ўзроўню.

Даследаваліся тры навукі — *матэматыка*, *фізіка* і *псіхалогія*; для навічкоў (неспецыялістаў) базісным узроўнем абраны *фізіка*, *хімія*, *матэматыка* і *псіхалогія*.

Даследаванні [9; 16] сведчаць, што экспертыза ў некаторай галіне ведаў выяўляецца ў зруху базіснага ўзроўню на больш канкрэтныя ўзроўні абагульненасці. Такім чынам, у сістэме абстрактных паняццяў павінен быць той жа эффект. Пасля вызначэння базіснага ўзроўню для прафесіяналаў прасочым вырашэнне гэтай задачы экспертамі. У якасці экспертаў былі абраны псіхолагі — студэнты V курса і аспіранты. Калі эффект базіснага ўзроўню праяўляецца ў сістэме абстрактных паняццяў як і ў канкрэтных, то эксперты-псіхолагі будуць даваць адказы на больш нізкім узроўні абагульненасці, чым прафесіяналы.

Метад

Падыспытныя. У эксперыменце прымалі ўдзел дзве групы падыспытных. Адна група — навічкі — уключала 35 студэнтаў I курса факультэта псіхалогіі БДПУ (32 дзяўчыны і 3 юнакі). Студэнты тэсціраваліся ў верасні 2001 г., адразу пасля паступлення на факультэт, пакуль яны не набылі паглыбленых ведаў па псіхалогіі. Другая група — эксперты — уключала 38 чалавек: 35 студэнтаў V курса і 3 аспіранткі факультэта псіхалогіі БДПУ (29 дзяўчат і 6 юнакоў). Група тэсціравалася ў снежні 2001 — лютым 2002 г.

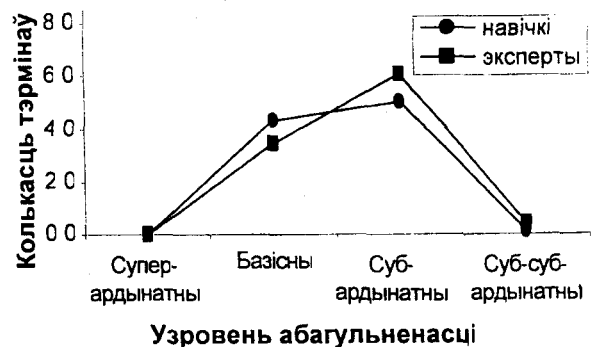
Матэрыялы і абсталяванне. Кожны падыспытны атрымаў буклет памерам у два аркушы. На першым друкавалася інструкцыя: «Вам будзе прапанаваны шэраг праблем. Вашай задачай будзе вызначыць, якая, на Вашу думку, галіна чалавечай дзейнасці займаецца вырашэннем гэтай праблемы, і запісаць свой адказ побач з праблемай. Не хвалюйцеся аб тым, ці з'яўляецца гэта меркаванне Вашым ці агульным. Пішыце толькі тыя адказы, якія суадносяцца з Вашымі асабістымі ўяўленнямі ў гэтую хвіліну. Калі ласка, пішыце разборліва і без скарачэнняў». У інструкцыі таксама прыводзіліся прыклады. На другім — спіс праблем (у выпадковым парадку), дзе каля кожнай пакінута месца для адказу. Кожная навука ўтрымлівала 10 праблем такім чынам, каб магчыма было вызначыць раздзел, да якога належыць праблема (напрыклад, задачай вызначэння дэтэрмінанту матрыцы займаецца лінейная алгебра, задачай вызначэння бесперапыннасці функцыі — матэматычны аналіз і г. д.). Праблемы падбіраліся з дапамогай экспертаў

высокага ўзроўню (выкладчыкаў універсітэтаў) па фізіцы, матэматыцы і псіхалогіі.

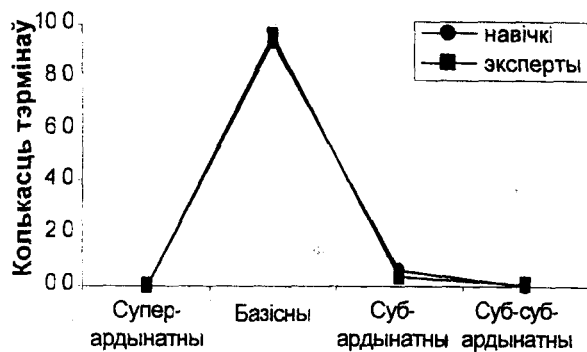
Працэдура. Даследаванне праводзілася ананімна. Падыспытныя тэсціраваліся паасобку ці невялікімі групамі па 5—15 чал. Спачатку яны знаёміліся з інструкцыяй, задавалі пры неабходнасці пытанні, затым працавалі. Эксперымент займаў 10—15 хвілін.

Вынікі і абмеркаванне. Для кожнага падыспытнага падлічвалася колькасць назваў, прыведзеных на суперардынаты (навука), базісным (матэматыка, псіхалогія), субардынаты (алгебра, геаметрыя, механіка і ядзерная фізіка) і суб-субардынаты (дыферэнцыяльная геаметрыя, канфлікталогія) узроўнях. Выкарыстоўвалася класіфікацыя псіхалагічных дысцыплін з падручніка Р. С. Немава [2, с. 11—14], матэматычных дысцыплін — з матэматычнага слоўніка вышэйшай школы [1], фізічных — з падручніка па фізіцы [3]; усе класіфікацыі ўзгадняліся з экспертамі. Для аналізу залежнасці ўзроўню абагульненасці ўжытых тэрмінаў ад узроўню экспертызы і галіны навуковага пазнання прымяняўся двухфактарны дысперсійны аналіз. Вылічэнні праводзіліся ў праграме STATISTICA 5.5.

На суперардынаты адказы адсутнічалі, на базісным колькасць адказаў пераважала (мал. 1—3). Вынікі пацвярджаюць, што ў іерархічнай сістэме абстрактных паняццяў таксама існуе некаторы пераважны ўзровень абагульненасці. Нечаканасцю з'явілася тое, што ў выпадку «матэматыкі» два ўзроўні абагульненасці (меркаваны базісны — *матэматыка* — і меркаваны субардынаты — *алгебра* і *геаметрыя*) ужываліся аднолькава часта. Гэты факт тлумачыцца, магчыма, наяўнасцю дзвюх розных дысцыплін у сярэдняй школе і сведчыць, што эффект базіснага ўзроўню не заўсёды праяўляецца. Выкарыстанне яшчэ аднаго аперацыйнага азначэння магло аказаць дапамагу ў праверцы валіднасці атрыманых вынікаў.

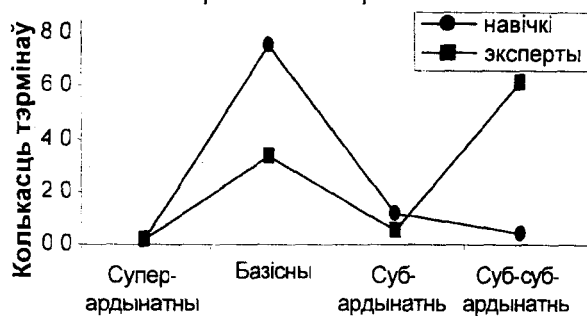

Мал. 1. Сярэдняя колькасць тэрмінаў, прыведзеных на розных узроўнях абагульненасці для задач з розных галін матэматыкі

Узровень абагульненасці

Мал. 2. Сярэдняя колькасць тэрмінаў, прыведзеных на розных узроўнях абагульненасці для задач з розных галін фізікі

Узровень абагульненасці

Мал. 3. Сярэдняя колькасць тэрмінаў, прыведзеных на розных узроўнях абагульненасці для задач з розных галін псіхалогіі

Вынікі статыстычнага аналізу пацвярджаюць, што ўплыў павышэння ўзроўню экспертызы на базісны ўзровень стаў статыстычна значным (эфект узаемадзеяння $F(6,852)=39,69$; $p<0,0001$). Паглыбленне ведаў у пэўнай галіне (рост экспертызы) прыводзіць да зніжэння ўзроўню абагульненасці, з якім зручна працаваць.

Результаты даследаванняў сведчаць, што абстрактныя паняцці могуць дэманстраваць эфект базіснага ўзроўню, аднак існуюць і такія іерархічныя ланцужкі, дзе вызначыць базісны ўзровень не ўдаецца. Рост узроўню ведаў у некаторай галіне прыводзіць да змяшчэння базіснага ўзроўню на больш канкрэтныя ўзроўні абагульненасці. Гэтыя факты пацвярджаюць, што з абстрактнымі паняццямі чалавек аперыруе як з канкрэтнымі — у іерархіі паняццяў можа існаваць псіхалагічна прывілеяваны ўзровень абагульненасці, які зніжаецца з ростам экспертызы.

Літаратура

1. Математический словарь высшей школы: Общая часть. Мн., 1984.
2. Немов П. С. Психология. Общие основы психологии. М., 1994. Кн. 1.
3. Эллиот Л., Уилкоккс У. Физика. М., 1975.
4. Brown R. Social psychology. N.-Y, 1965.
5. Cantor N., Mischel W. Traits as prototypes: effects on recognition memory // Journal of Personality and Social Psychology. 1977. Nr 35. P. 38—48.
6. Cantor N., Mischel W. Prototypes in person perception // Advances in Experimental Social Psychology. N.-Y., 1979. P. 3—52.
7. Cantor N., Mischel W., Schwartz J. C. A prototype analysis of psychological situations // Cognitive Psychology. 1982. Nr 14. P. 45—77.
8. Psychiatric diagnosis as prototype categorization / N. Cantor, E. Smith, R. French, J. Mezzih // Journal of Abnormal Psychology. 1980. Nr 89. P. 45—77.
9. Johnson K. E., Mervis C. B. Effects of varying levels of expertise on the basic level of categorization // Journal of Experimental Psychology: General. 1997. Vol. 126. Nr. 3. P. 248—277.
10. Hampton J. A. An investigation into the nature of abstract concepts // Memory and Cognition. 1981. Vol. 12. P. 151—164.
11. Hampton J. A. Psychological representation of concepts // Cognitive models and memory. Hove, 1997. P. 81—110.
12. Mervis C. B., Catlin J., Rosch E. Relationship among goodness-of-example, category norms, and word frequency // Bulletin of the psychonomic society. 1976. Nr 7. P. 283—284.
13. Rosch E. H., Mervis C. Family resemblance: Studies in the internal structure of categories // Cognitive psychology. 1975. Nr 7. P. 573—605.
14. Rosch E. H., Simpson C., Miller R. S. Structural bases of typicality effects // Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance. 1976. Nr 2. P. 491—502.
15. Basic objects in natural categories / E. H. Rosch, C. B. Mervis, W. D Gray, D. M. Johnson, P. Boyes-Braem // Cognitive Psychology. 1976. Nr 8. P. 382—439.
16. Tanaka J. W., Taylor M. Object categories and expertise: Is the basic level in the eye of the beholder? // Cognitive Psychology. 1991. Vol. 23. P. 457—482.

SUMMARY

The notion «science» is used as a tool of verifying the existence of «basic level effect», as a psychologically privileged level of abstraction in categorization of abstract notions. Its impact on expertise is examined. The author comes to the conclusion that abstract concepts are operated by man in the same way as concrete ones.